

ОБРАЗ «НОВОЇ ЛЮДИНИ» У КОНЦЕПЦІЇ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ОЛЕКСАНДРА БОГДАНОВА

У статті на основі вивчення творчої спадщини О. Богданова, його теоретичних ідей та концепції пролетарської культури встановлено образ «нової людини», який він обґрунтував у нових суспільних умовах, та практичні шляхи її формування (пролетарська культура, Пролетарський університет, Пролетарська енциклопедія).

Ключові слова: людина, виховання, робітник, пролетарська культура, колектив, товариська співдружність, Пролетарський університет, Пролетарська енциклопедія.

В статье на основе изучения творческого наследия А. Богданова, его теоретических идей и концепции пролетарской культуры установлен образ «нового человека» новых общественных условий и практические пути его формирования (пролетарская культура, Пролетарский университет, Пролетарская энциклопедия).

Ключевые слова: человек, воспитание, рабочий, пролетарская культура, коллектив, товарищеское содружество, Пролетарский университет, Пролетарская энциклопедия.

The article is based on the study of the creative legacy of Alexander Bogdanov, his theoretical ideas and concepts of proletarian culture established image of the "new man", which he proved in the new social conditions, and practical ways of its formation (proletarian culture and proletarian university, proletarian Encyclopedia).

Keywords: people, of education, worker, proletarskaya culture, collective, tovaryscheskoe Commonwealth, Proletarskyu University, Proletarskaya Encyclopedia

Олександр Богданов - видатний російський філософ, соціолог, економіст, письменник, революціонер, лікар. Учений, який вирізнявся енциклопедичністю знань і широтою наукових інтересів, нестандартним мисленням.

Народився у 1873 році в с. Соколка Гродненської губернії, здобув медичну освіту в Москві і Харкові зі спеціалізацією у сфері психології. У період між 1894 і 1901 рр. брав участь у діяльності різних марксистських гуртків і опублікував свої перші економічні, суспільно-теоретичні і філософські праці. Із

1901 по 1904 рр. був висланий у Вологду, де зустрічався з такими представниками російської соціал-демократії, як М. Бердяєв, В. Базарєв і А. Луначарський. З 1904 по 1907 рр. він підтримував лєнінську фракцію більшовиків усередині Соціал-демократичної партії. Під час першої російської революції 1905 р. О. Богданов був членом Петербурзького комітету партії і представником ЦК партії у Виконкомі Петербурзької Ради робочих депутатів, для якої він написав декілька агітаційних промов.

Під час швейцарської еміграції Лєніна між 1905 і 1907 рр. О. Богданов був представником більшовиків у Центральному комітеті РСДРП. Як редактор більшовицького органу «Вперед» мав великий вплив на комітети партії більшовиків у Російській імперії. Через політичні суперечності із В. Лєніним, О. Богданова у 1910 р. виключили з Центрального комітету більшовицької партії. Згодом стане очевидним, що суперечності між

В. Лєніним і О. Богдановим не обмежувалися лише політичними питаннями, дискусії виникали і навколо філософських робіт останнього.

У подальші роки А. Богданов разом з групою лівих більшовиків організував на Капрі і у Болоньї партійні школи, в яких брали участь відомі марксистські інтелектуали, зокрема Л. Троцький, М. Горький, А. Луначарський, О. Коллонтай. У 1911 р. О. Богданов відійшов від революційного руху і цілком присвятив себе філософським і суспільно-теоретичним працям. У 1913 р. він повернувся в Росію і під час I Світової війни на фронті був лікарем. У 1917-1921 рр. О. Богданов брав участь у створенні Пролеткульту, який мав за мету здійснення культурної революції. Водночас він був ідеологом концепції «пролетарської культури», яка лягла в основу програмних положень діяльності Пролеткульту. У 1918-1923 рр.

О. Богданов був ініціатором створення Соціалістичної Академії, членом президії якої залишався до своєї смерті. Після виходу О. Богданова з організації Пролеткульту, яка у 1920 р. через нього потрапила під сильний партійний тиск, сферою його зацікавлень і діяльності знову стали природничі науки і медицина. У 1926 р. він організував перший у Радянському Союзі Інститут переливання крові і під час експерименту, що проводив на собі, помер в 1928 р. [8, с. 5-6].

Різнобічність притаманна не лише його практичній діяльності, а й теоретичним працям, які стосуються філософії, соціології, політики, політичної економії, мистецтва, кібернетики і наукової організації праці, медицини. Усім його теоретичним концепціям притаманна соціалістична орієнтація.

Незважаючи на це, його діяльність була підпорядкована одній меті - підтримати та вказати напрями процесу формування в суспільстві фундаментально нових, соціалістичних структур в економіці, політиці, науці і мистецтві [8, с. 7]. О. Богданов уперше порушив думку про те, що в умовах суспільних перетворень політичні та економічні проблеми держави нерозривні з питаннями культури. Усвідомлюючи трансформаційні процеси на зламі ХІХ і ХХ ст., зокрема поширення соціалістичних ідей, посилення революційної боротьби, збільшення чисельності та виокремлення робітників як окремої соціальної групи, О. Богданов став ідеологом концепції «пролетарська культура», що згодом лягла в основу програмних документів та діяльності Пролеткульту як культурно-просвітницької і літературно-художньої організації пролетарської самодіяльності.

Через політичні мотиви несправедливо зазнали критики та тотальної заборони теоретичні погляди і практична діяльність О. Богданова. З огляду на багатогранність його творчої спадщини, оригінальність ідей у формуванні «нової людини» в нових суспільно-політичних і соціально-економічних умовах, новизну методологічних підходів до організації суспільних відносин, постає потреба в творчому осмисленні, критичному аналізі наукового доробку вченого.

Історіографічний огляд проблеми дав можливість встановити, що творча спадщина О. Богданова предметом вивчення стала у 30 рр. ХХ ст. на основі ідеологічної критики та осуду, у зв'язку із невідповідністю соціалістичним переконанням (В. Фріче, А. Щеглов). Протягом 50-80 рр. ХХ ст. введено в науковий обіг нові архівні джерела і зменшено категоричність негативної загальної оцінки діяльності О. Богданова (Ф. Матицін, А. Додонова, В. Горбунов, І. Арончик, Л. Суворов, А. Пухов, В. Пузирьов, І. Смирнов, Н. Дементьева та ін.). Лише з кінця 90-х років з використанням нових

методологічних підходів розпочалося активне вивчення творчості О. Богданова російськими вченими (Л. Ніколаєва, А. Карпов, К. Антонян, М. Бондаревський, Н. Бочарова, Д. Іванцов, М. Левченко, М. Юдін та ін.) та зарубіжними (М. Лін, Ю. Шеррер, А. Розенберг, П. Шейберт, П. Горсен, Дж. Біггарт, Д. Роулі, В. Гуттсман та багато ін.).

У вітчизняній історіографії немає ґрунтовного дослідження теоретичних поглядів О. Богданова як ідеолога концепції «пролетарської культури», без знання яких неможливо усвідомити не лише суть діяльності Пролеткульту в Україні, а й суспільно-історичні зміни 20 рр. ХХ ст.

Мета статті – охарактеризувати образ «нової людини» у концепції пролетарської культури О. Богданова.

У праці «Новий світ» О. Богданов подає наукову, і в той же час інтегральну, концепцію «людини». Критично оцінюючи існуючі філософські концепції, він дотримувався думки, що людина - не є цілісним світом досвіду, якому притаманна нерухомість і статичність. Людина – це світ, який розвивається і не обмежений ніякими умовними межами [4, с15].

Розглядаючи в історичному розвитку людські відносини як соціальне явище, метою яких є діяльність, О. Богданов виокремив три послідовні форми їх існування: авторитарний (одна людина підпорядковується іншій, здійснює свою діяльність під чіткими вказівками іншого); індивідуалістичний (формальна рівність кожного і незалежність); товариська або колективна співпраця (рівність з організованою єдністю: усі спільно вирішують і виконують працю) [8, с. 69].

Перша форма починається від первісного суспільства, якому характерні авторитарний стиль існування, «бідність» змісту життя: «тут немає нічого такого, що виділяло б декого серед інших принципово більш широким змістом життя, нічого такого, що відрізняло б декого від інших принципово іншим матеріалом досвіду. Мислення людей при цьому має «суцільний» характер. Група живе, як ціле: немає особистості, немає ідеї «я», як особливого центру інтересів і прагнень» [4, с. 17].

Із появою спеціалізації виробництва відбулося роздрібнення колек-

тивного досвіду, що вплинуло на розшарування суспільства, сприяло виникненню конкуренції і боротьби інтересів. Саме тоді розвивається і виходить на перший план людське «я», яке протиставлялося іншим «я» і ставало центром інтересів і прагнень. У таких умовах виникає індивідуалістична свідомість. Суспільним відносинам притаманні авторитаризм і роздробленість.

Із розвитком і машинізацією виробництва з'явилася потреба об'єднання людини, автоматизація трудових процесів вимагала нових якостей людини - уваги, інтелекту. В таких умовах виникає новий клас - пролетаріат, представник зростаючої товариської солідарності, масового об'єднання сил, із тенденцією підпорядкувати своїй організованій волі ці суспільні відносини.

Необхідною умовою об'єднання людей стала класова самосвідомість, що розширює індивідуальний досвід до колективного, класового. На відміну від попереднього типу людини, новим ідеалом стає широко освічена, моністично мисляча, соціальна людина. О. Богданов наголошував, що новому типу людини мають відповідати нові суспільні відносини. Їх повинні відзначати принципова рівність досвіду, поєднана з повним взаємним розумінням людей, що може забезпечитися лише як результат широкого спілкування людей за умови повної рівності їх взаємного положення. Таким характеристикам, на думку вченого, відповідає лише один тип відносин між людьми - товариський [4, с. 34].

Тільки при повному взаємному розумінні людей широта товариського спілкування між ними у майбутній соціальній системі гарантує для особистості постійний приплив нових і нових переживань, нового і нового матеріалу досвіду.

У праці «Ідеал виховання» О. Богданов визначив, що сутність виховання як соціального явища полягає в тому, щоб приготувати людину до виконання тої ролі, тих функцій, які йому в системі суспільства прийдеться виконувати [2, с. 231].

Аналізуючи в історичному аспекті «буржуазне» виховання, вчений схарактеризував його ідеал - індивідуалістичний. Схема індивідуалістичного виховання складається із трьох ступенів: «загальна освіта», «спеціальна

освіта», «виховання характеру». Загальна освіта дає найбільш важливі і найбільш загальні знання із різних спеціальних сфер. Далі йде спеціальна освіта, яка дозволяє виконувати і удосконалювати обрану людиною функцію. Виховання характеру і освіта розвивають самостійність і дисципліну. Самостійність необхідна для боротьби, для відстоювання своїх інтересів. «Буржуазному вихованню» характерні елементи авторитарності та індивідуалістичності [2, с. 234].

У нових соціально-економічних умовах виникає новий ідеал виховання, який повинен підготувати людину не тільки до вибору своєї функції в системі співпраці, а й її значення для інших членів суспільства. Виховання повинно давати загальні знання і загальні «методи праці», які з'являються і розвиваються. Для виконання і удосконалення функції повинно слугувати спеціальне навчання. Але тут воно не займає такого великого місця в житті особистості, як це було раніше, і не обмежується одною спеціальністю для однієї людини. Виховання волі, самостійності полягає не відстоюванні особистих інтересів, а в ініціативності, критиці, оригінальності - взагалі у розвитку індивідуальних здібностей. Виховання повинне дисциплінувати людину для суспільства. Це нова дисципліна живого товариського зв'язку колективу, свідомого підпорядкування його загальним інтересам, його цілям [2, с. 236-237]. Отже, О. Богданов обґрунтував новий ідеал виховання у нових суспільних умовах - людина всебічно освічена, свідома, ініціативна, дисциплінована, життєдіяльність якої здійснюється на основі товариського зв'язку у колективі, свідомого підпорядкування її загальним інтересам і цілям.

Реалізувати такий виховний ідеал, на думку О. Богданова, можна за допомогою нової самостійної пролетарської культури: «розвивати пролетарську науку, укріплювати істинно товариські відносини у пролетарському революційному середовищі, виробити пролетарську філософію, спрямовувати мистецтво у сторону пролетарських стремлень і досвіду. Тільки таким шляхом може бути досягнуте цілісне соціалістичне виховання, яке усуне незчисленні протиріччя нашого життя і роботи і набагато примножить наші сили у боротьбі, а в той же час наблизить до соціалістичного виховання» [6, с.

245].

Важливим моральним принципом робітника має стати його само-свідомість - як «усвідомлення себе живою ланкою великого всеперемагаючого цілого. Це - гордість Колективу, якою повинен бути проникнутий кожний крок, кожна думка робітника, гордість, яка повинна бути його незмінною опорою і верховним контролем» [1, с. 343]. Товариський зв'язок робочого класу, його свідомо організованість у праці і в соціальній боротьбі становить основу нового суспільного устрою - соціалізму. У цьому контексті образом нової людини є робітник - борець за соціалізм, який бере активну участь у справі будівництва «нового життя» [7, с. 96]. Саме робітникам, як окремому класу, О. Богданов надавав пріоритетного значення у суспільних перетвореннях ХХ століття: «Свідомо-товариська організація робочого класу сьогодні і соціалістична організація всього суспільства в майбутньому - це різні моменти одного і того ж процесу, різні ступені одного і того ж явища» [7, с. 96].

На думку О. Богданова, змагання за соціалізм не є просто боротьбою із капіталістичним устроєм життя, а має позитивні аспекти - творчу роботу, спрямовану на створення нових елементів соціалізму у самому пролетаріаті, в його внутрішніх відносинах, в його звичайних життєвих умовах: вироблення соціалістичної пролетарської культури [7, с. 96]. У цьому контексті важливі політичні і економічні перетворення. Водночас не менш важливими є і культурні, що сприяють внутрішньому зв'язку і згуртованості. Засобами здійснення культурних перетворень постають є наука, нова філософія і нове мистецтво: «Пролетаріату необхідна наука в його житті і боротьбі. мистецтво слугує для об'єднання в одне ціле людського досвіду. Дякуючи такому характеру, мистецтво - демократичніше науки, воно ближче до мас і ширше в них поширюється.

Пролетаріату потрібне своє, соціалістичне мистецтво, проникнуте його почуттями, його прагненнями, його ідеалами» [7, с. 98]. Мистецтво має велике виховне значення, і в цьому О. Богданов вбачав потужний засіб виховання окремого класу - пролетаріату - та вироблення його самостійної духовної культури і класової самосвідомості.

Нова культура повинна охопити усі сфери життя і творчості, не відмовляючись від багатой культурної спадщини минулого. Саме пролетаріат є її безпосереднім спадкоємцем. Довгий час науковій думці був притаманний стереотип, що О. Богданов нігілістично ставився до дореволюційної культури і заперечував необхідність її врахування у процесі створення пролетарської культури. Аналіз його праць засвідчив упередженість, заідеологізованість таких тверджень. Вчений зауважував, що будівництво нової пролетарської культури неможливе без врахування досвіду культури попередніх поколінь. Але цей процес не повинен сліпо копіювати і переносити результати духовної і матеріальної культури минулого, а на основі критичного аналізу відбирати лише позитивні аспекти і кращі зразки творчості. Культурне звільнення пролетаріату, його класове самовизначення не «означає простого розриву з усією багатой культурою старого світу. Ні, пролетаріат - законний спадкоємець усіх цінних завоювань, духовних, як і матеріальних: від цього спадку він не може і не повинен відмовлятися. пролетаріат повинен навчитися точно уловлювати усе шкідливе і чуже собі у спадщині минулого, знищуючи цю його сторону своєю нищівною критикою. Критика досягає мети тоді, коли вказує на краще замість гіршого; і тому вона повинна ґрунтуватися на самостійній творчості пролетаріату. Таким чином, культурна незалежність - єдиний шлях і до повного завоювання духовних скарбів, накопичених до цього часу людством» [7, с. 102].

У праці «Пролетаріат і мистецтво» О. Богданов писав: «... мистецтво минулого нам потрібно, але так, як і наука минулого, у новому розумінні, у критичному тлумаченні нової, пролетарської думки. Це справа нашої критики. Вона повинна йти поряд з розвитком самого пролетарського мистецтва, допомагаючи йому порадою, тлумаченням і керуючи ним у використанні художніх скарбів минулого. Ці скарби вона повинна передати пролетаріату, пояснивши йому все, що у них для нього корисно і потрібно, і чого в них не вистачає» [5, с. 123].

Мистецтво, на думку О. Богданова, не лише має виховне значення і є потужним виховним засобом, а й знаряддям соціальної організації людей,

зокрема пролетаріату [5, с. 118]. Вчений підкреслював, що робочому класу необхідне мистецтво колективне, яке б виховувало людей у дусі глибокої солідарності, товариської співпраці, тісного братерства борців і будівників, пов'язаних спільним ідеалом.

О. Богданов бачив робочий клас суб'єктом суспільних перетворень, провідником соціалістичної революції. Пролетаріат повинен виробити і мати наукові знання, що ґрунтувалися б на класовому і марксистському підходах. Це, у свою чергу, стало б важливим засобом організації сил для соціалістичного будівництва держави: «Робочому класу потрібна наука пролетарська. А це означає: наука, сприйнята, зрозуміла і викладена з його життєвих задач, наука, що організовує його з класової точки зору, здатна керувати виконанням його сили для боротьби, перемоги і здійснення соціального ідеалу» [3, с. 208].

У цьому контексті актуальним, на думку О. Богданова, постали такі завдання: переглянути сучасну науку з пролетарської точки зору як за змістом, так із формою викладу; створити нову організацію для вироблення, так і поширення науки в робочих масах. Розв'язати ці питання, за ідеєю О. Богданова, може Робочий університет як класова науково-пропагандистська організація. «Він повинен стати системою культурно-просвітницьких установ, підпорядкованих одному центру, що об'єднує і формує наукові сили.» [3, с. 220]. Для поширення знань і наукової діяльності важливим є створення Робітничої енциклопедії: «Вона об'єднує в найбільш досконалій формі і в найменшому можливому об'ємі основну суму всенаукових знань, необхідних робітникам, щоб ясно розуміти своє місце і роль в природі і суспільстві, щоб свідомо і витримано йти своїм класовим шляхом» [3, с. 221].

Отже, вивчивши творчу спадщину О. Богданова, його теоретичні ідеї та концепції пролетарської культури, встановлено образ «нової людини». Для нових суспільних умов - це робітник - людина всебічно освічена, свідомо, ініціативна, дисциплінована, готова стати творцем нової культури та сповідувати соціалістичні ідеї, життєдіяльність якої здійснюється на основі товариських стосунків у колективі, і свідомого підпорядковується його

загальним інтересам і цілям. О. Богданов вказав практичні шляхи для формування такої людини, де основним засобом повинна стати пролетарська культура, яка з позицій соціалістичних ідей створює пролетарську науку, філософію і мистецтво. Засвоїти їх людина може шляхом освіти у Пролетарському університеті та самоосвіти за допомогою Пролетарської енциклопедії.

Література

1. Богданов А. Закон новой совести / А. Богданов // Богданов А. О пролетарской культуре (1904-1924). - Ленинград: Издательское товарищество «Книга», 1924. - С. 333-343.
2. Богданов А. Идеал воспитания / А. Богданов // Богданов А. О пролетарской культуре (1904-1924). - Ленинград: Издательское товарищество «Книга», 1924. - С. 231-237.
3. Богданов А. Наука и рабочий класс / А. Богданов // Богданов А. О пролетарской культуре (1904-1924). - Ленинград: Издательское товарищество «Книга», 1924. - С. 200-221.
4. Богданов А. Новый мир / А. Богданов // Богданов А. О. О пролетарской культуре (1904-1924). - Ленинград: Издательское товарищество «Книга», 1924. - С. 12-93.
5. Богданов А. Пролетариат и искусство / А. Богданов // Богданов А. О пролетарской культуре (1904-1924). - Ленинград: Издательское товарищество «Книга», 1924. - С. 117-124.
6. Богданов А. Пролетарский университет / А. Богданов // Богданов А. О пролетарской культуре (1904-1924). - Ленинград: Издательское товарищество «Книга», 1924. - С. 238-262.
7. Богданов А. Социализм в настоящем / А. Богданов // Богданов А. О пролетарской культуре (1904-1924). - Ленинград: Издательское товарищество «Книга», 1924. - С. 94-99.
8. Неизвестный Богданов : в 3-х книгах / под. ред. Г. А. Бордюгова. - Кн. 1: А. А. Богданов (Малиновский). Статьи, доклады, письма и воспоминания. 1901-1928 гг. / [предисл. Г. Горцка. сост. Н. С. Антонова, Н. В. Дроздова]. - М. :

ИЦ «АИРО-XX», 1995. - 252 с.